

निसर्गसंवर्धनाचे नवे मॉडेल

निसर्ग जपण्याची आणि तो फुलविण्याची तळमळ जिथे कारणी लागेल, असे एक नवीन बिझनेस मॉडेल केतकी घाटे आणि मानसी करंदीकर या दोघींनी सुरू केले. गेल्या दहा वर्षांत त्यांनी फक्त पुण्यातच नव्हे तर भारतभरात, छोट्या-मोठ्या विकास प्रकल्पांवर निसर्गाचा बळी जाऊ नये आणि जमिनीच्या मालकांनाही त्या जागेचा पुरेपूर आनंद घेता यावा, यासाठी व्यावसायिकदृष्ट्या काम केले.

■ शीतल भांगरे

पर्यावरण क्षेत्रातील काम म्हणजे, प्रामुख्याने सामाजिक संस्थेच्या माध्यमातून किंवा वैयक्तिक पातळीवर केलेली जनजागृती, अशीच आपली समजूत असते. पर्यावरणाची म्हणजे 'हे करू नका', 'ते वापरू नका' अशा मौलिक सूचना देणारी मंडळी असाही एक अनुभव असतो; पण प्रत्यक्ष जमिनीवर काम करून निसर्ग संवर्धनातील वाटा उचलण्याचे रितिकेव महत्वाचे काम आज अनेक पर्यावरणोपे मंडळी करत आहेत. केतकी घाटे आणि मानसी करंदीकर या दोन तरुण मुली त्यापैकीच! निसर्गाचा अभ्यास, या अभ्यासाचा उपयोग प्रत्यक्ष जमिनीवर करणे आणि हे काम पूर्ण वेळ करता यावे, यासाठी त्यांच्या व्यावसायिकतेची जोड देणे असे तिहेरी आव्हान या मुलींनी आयकॉस या आपल्या संस्थेच्या माध्यमातून पेलले आहे. 'आयकॉस'च्या सभने पर्यावरण क्षेत्रात नवीन असलेले एक आळखे 'बिझनेस मॉडेल' आता रुजू लागले आहे. केतकी मूळची चाळीसगावची, तर मानसी पुण्यातलीच. केतकीचे शिक्षण रसायन आणि वनस्पतिशास्त्रात झाले आहे आणि मानसीचे

इन्टरमिडियट इंग्लिश असिल्याचे. खरे म्हणजे दोन वेगवेगळ्या वाटाच. या वाटा जुळवण्या कशा? निसर्गावरील प्रेम हा या दोघींना एकत्र आणणारा समान घाग आहे. प्रसिद्ध निसर्गसंरक्षक प्रकाश गोळे यांच्या इकोलॉजिकल सोल्युटिऑन्स चालणाऱ्या डिप्लोमा कोर्समध्ये दहा वर्षांपूर्वी त्या एकत्र आल्या. हा अभ्यासक्रम करताना त्यांच्यासमोर वेगळेच जग उलगडत गेले. निसर्गाचे संवर्धन म्हणजे नेमके काय, याची व्याख्या या काळात विस्तारत गेली आणि या विस्तारलेल्या व्याख्येत आपली भूमिका काय, याचाही अंदाज त्यांना येत गेला.

अनेक गोष्टींना सरसकट नाही म्हणण्याची पर्यावरणोपेची प्रथा टाळून त्यावेळी आपण काही उपाय देऊ शकतो का, याची चाचणी, हे या दोघींच्या दृष्टीने पहिले काम होते. मुसता सत्या देणे सोडून प्रत्यक्ष परिणाम करणाऱ्या टोंस कामाची गरज त्यांना मनोमनी पटली होती. हे काम आणून करायचे आणि तेही स्वयंसेवी नव्हे, तर व्यावसायिक संस्थेच्याच स्वसहाय, हेही या दोघींनी ठामपणे ठरविले होते. तिकठ्या वेळेतील

सामाजिक दायित्व म्हणून न करता पूर्ण वेळाने काम उभे करण्याची त्यांची इच्छा होती आणि तसे करायचे तर त्यातून पैसा मिळणे आवश्यक होते. स्वयंसेवी संस्थांमधील काहीसा अत्यावसायिक वृष्टिकोण आणि उद्यत्सिन्ता टाळण्यासाठी दोघींनी व्यावसायिक स्वरूप अंगीकारण्याचा निर्णय घेतला आणि २००२ च्या जानेवारी महिन्यात 'आयकॉस'ची सुरवात झाली.

'आयकॉस'ची सुरवात

निसर्ग संवर्धनाचा शेट परिणाम साधणारे असे कोणते व्यावसायिक काम 'आयकॉस' करते? तर, जे जमीनधारक आपल्या जमिनीचा विकस करत असतात, त्यांना तो विकस त्थील निसर्गाला मारक न ठरता पूरक कसा होईल याचा अभ्यास करून त्याप्रमाणे सूचना करणे आणि तसा विकस करून देणे हे 'आयकॉस'चे मुख्य काम आहे. मग त्यात त्या परिसरातील नैसर्गिक स्रोतांचे व्यवस्थापन येते, इकोटुरिझम लॅंडस्केपिंग येते, निसर्ग पर्यटनस्थळांचा विकास करणे येते आणि गरजेप्रमाणे इतरही अनेक गोष्टी येतात. थोडक्यात, तुमची जमीन, तुमचे शेत यातून निसर्गाचे संवर्धन व्हायला कशी मदत होईल आणि त्यातून तुमचाही कसा फायदा होईल हे केवढी-मानसी सांगतात. कुणाला वाटेल याची नेमकी काय गरज आहे आणि त्यातून काय साध्य होते? आपल्याला अशी शंका येते, कारण आपल्या दैनंदिन जीवनातील अनेक छोटेछोटेच गोष्टींचा निसर्गावर होणारा मोठा परिणाम आपण लक्षात घेतलेला नसतो. केवढी म्हणजे, "आपल्याकडे विकास या शब्दाचा अर्थ जास्त इमारती, जास्त बांधकाम असा आणि एवढाच घेतला जातो. विकास झाला असे म्हणताना, त्यात लोकांना मिळणारे समाधान, नैसर्गिक साधनसंपत्तीचे संवर्धन या गोष्टी दुर्लक्षितच राहतात. त्यामुळे आताचा शहरांचा विकास हा अत्यंत एकांगी आहे. शहरे वाढत जाणे अपरिहार्य असेल, तर किमान ती कशी वाढ घ्यायची, याचे नियंत्रण तरी आपण ठरवायला हवेत. तसा विचारच आपण केलेला नाही, कारण आपण विचार करतो तो आजच्यापुरता. दीर्घकालीन विचाराची सवय आपण अंगी बाणवलेलीच नाही."

मोठेला नाही. मग आम्ही काय करू शकतो, तर आमच्या झनाचा फायदा लोकांना वैयक्तिकरित्या करून देऊ शकतो," असे मानसी त्यांच्या कामाचा उद्देश स्पष्ट करताना म्हणते.

निसर्गाचा विचार महत्त्वाचा

अनेक जमीनधारकांना आपल्या जमिनीवर फार्महाऊस, शेती किंवा असेच काहीतर कलायचे असते; पण त्यात अज्ञानामुळे आणि विकसाराच्या पारंपरिक कल्पनांमुळे अनेक चुकीच्या गोष्टी लोक करतात. त्यातून उर्जेच्या वापरची वेगळीच साखळी तयार होत जाते आणि निसर्गासाठीही ते अपायकारक ठरते. हे होऊ नये म्हणून तेथील निसर्गाचा विचार करून त्यांना तिथे काय काय करता येईल हे केवढी-मानसी सांगतात. निसर्गाकडे पाहण्याचा नवा दृष्टिकोण देण्याचा प्रयत्न करतात. त्यातून तिथला निसर्गही चांगला राहतो आणि त्याचा जास्त चांगला वापर तिथल्याच लोकांना करता येतो. अगदी छोटेछोटे जमिनीवरील अनेक गोष्टी करता येतात. पर्यावरणपूरक तंत्रांचा वापर करता येतो. अभ्यासक्रमात शिकलेली ही तंत्रे त्या त्या ठिकाणी कशी राबवायची याचा त्या विचार करतात. यातून निदान आता ज्यांच्या हातात जमिनी आहेत आणि त्यांचा विकास सुरू आहे तो तरी निसर्गाला पूरक व्हावा, असा त्यांचा प्रयत्न आहे.

थोडक्यात, हे काम 'सामाजिक उद्योजकता' या वर्गात जाणारे आहे. ज्याचा उद्देश केवळ पैसा कमावण्यापलीकडे समाजाच्या भल्यासाठी काही करणे हा आहे. निसर्ग जपण्याविषयीच्या एका आंतरिक तळमळीने हे काम सुरू झाले असले, तरी व्यवसाय म्हणून ते करताना केवढी-मानसी यांना प्रत्यक्षांच्या गरजांशी काही प्रमाणात जुळवूनही घ्यावे लागले आहे. लोकांचे जमिनीच्या विकाससंबंधीचे अनेक पूर्वग्रह बदलणे हे त्यांच्यासमोरचे एक आव्हानच असते. उदा. सगळीकडे लॉन करणे, छान दिसणारी परदेशी झाडे लावणे किंवा फक्त आंब्याच्याच झाडांचा हट्ट करणे, या सगळ्यासाठी तिथली मूळची झाडेडुडणे काढून टाकणे, नीटनेटकी बाग तयार करणे. वगैरे. आपण अंगी बाणवलेलीच नाही."

"पायाभूत सुविधा अल्या, म्हणजे बांधकाम आले, त्यातून तिथला निसर्ग संपणे, हेही ओघाने आलेच. या गोष्टींच्या बाबतीत धोरणे ठरवितांना राबवण प्रमावी नियंत्रण ठेवण्याचा विचारच केला

जे जे परदेशी ते आपल्याकडे हवे अशी मानसिकता आपल्या लोकांमध्ये अजूनही आहे. लोकांना स्थानिक झाडांचे, प्राण्यांचे वैविध्य माहितीच नाही. एखादा एकदर सायडलाचा झाडांची नुसती यादी केेली, तरी त्यात तीस-पत्तीस जाती निघतात. त्या प्रत्येकाचीच निसर्गात काही ना काही भूमिका असते. ती आपल्याला कळत नाही म्हणून आपण त्याला निर्यायोगी जंगल म्हणून बाजूला टाकतो आणि केवळ आपल्याला उपयोगी पडतील, अशी काही ठराविकच झाडे लावतो. आपल्याकडच्या या जैवविविधतेची लोकांना जाणीव करून देणे आणि स्थानिक झाडांच्या लागवडीसाठी त्यांना उद्युक्त करणे हे केवढी आणि मानसीचे महत्त्वाचे काम आहे.

'आयकॉस'च्या सुरवातीच्या काळात अशी काही सेवा असते आणि ते देणारे लोक आढळत हेच लोकांना माहिती नव्हते. त्यामुळे एक्सप्लो, विसान यासारख्या प्रयत्नात भाग घेऊन त्यातून

सुरवातीची काही कामे त्यांनी मिळविली.

तत्वाची तडजोड नाही

आपल्याकडे माहीत नसलेले, जाणीव नसलेले वेगळ्याच प्रकारचे बिझनेस मॉडेल सुरू केल्यावर आर्थिकदृष्ट्या स्थिर होण्यासाठी तसा बराच काळ त्या प्रत्येकाचीच निसर्गात काही ना काही भूमिका असते. ती आपल्याला कळत नाही म्हणून आपण त्याला निर्यायोगी जंगल म्हणून बाजूला टाकतो आणि केवळ आपल्याला उपयोगी पडतील, अशी काही ठराविकच झाडे लावतो. आपल्याकडच्या या जैवविविधतेची लोकांना जाणीव करून देणे आणि स्थानिक झाडांच्या लागवडीसाठी त्यांना उद्युक्त करणे हे केवढी आणि मानसीचे महत्त्वाचे काम आहे.

विचारही तिने सुव्यातीला केला होता; पण त्या प्रकारचे काम या दोघींनाही आपल्या मूळ तत्वाशीच तडजोड करण्यासारखे वाटू लागले आणि याच कामात पाह घट्ट रोवून उभे राहण्याचा त्यांचा निर्णय पक्का होत गेला.

हे वेगळे काम अखंड व्हा खे सुरू राहण्याचे आणखी एक महत्त्वाचे कारण म्हणजे, घरच्यांचा भक्कम पाठिंबा. बरोबरीचे मित्रमैत्रीणी भरपूर कमवीत असताना आपण आपल्या हट्टाची गरजेपुरतेच कमवीत आहोत, ही एखादी थोडी निरास करणारी गोष्ट, पण 'गरजेपुरताच उभे राहणे घ्यायचा' हा त्यांच्या जीवनशैलीचा पया असल्याने त्या दोघींना त्यात वेगळे असे काही जाणवलेच नाही. हा विचार घरच्या मंडळींनाही मान्य असल्याने तसा दबावही त्यांच्यावर कमी आला नाही, हे विशेष. आपल्या या भूमिकेची प्रामाणिक राहतात काम करतयचे, असा या दोघींचा निरधय आहे आणि या वाटेने जाताना जास्तीतजास्त लोकांना सोबत

घेऊन जाणे, अशी तळमळही आहे. त्यातूनही त्यांनी आपल्या कामाला अनेक उजळणावी जोड दिली आहे. झाडांच्या वेगवेगळ्या स्थानिक जातींची रोपे एक जगा मिळणे सुरुवाते व्हावे, यासाठी म्हणून त्यांनी वेगळाला स्वतःची एक नस्ती सुरू केली आहे. वाईत सुरू असलेल्या ग्राममण्डलासारख्या शाळांसाठी पर्यावरण विषयाचा पाठ वर्गाचा अभ्यासक्रम तयार करण्यासाठी त्या प्रयत्नशील आहेत. यातील तज्ज्ञ मार्गसांसाठी अनेक संघी आज शिक्षणक्षेत्रात आणि व्यावसायिक क्षेत्रातही निर्माण होऊ शकतात. त्याचा फायदा नवीन मुळांनी करून घ्यावा, अशी त्यांची इच्छा आहे. भविष्यात असा होऊनच गट तयार व्हायत, यासाठीही त्या धडबडताहेत. त्यांच्या या कल्पक आणि जिद्दीने सुरू असलेल्या कामाला उदा ह्यहहूळू लोकांचे पाठबळही मिळत जाईल, यात शक्य नाही.

जुलिक फीचर्स

'ओजामीन' मधुमेह नष्ट करू शकतो

माझा अनुभव - आज माझे वय ९६ वर्षे आहे. कालाज ४४ वर्षे मला मधुमेह झाला होता. मी अनेक औषधे घेतली, पणु त्याचा फल काहीच उजळण झाला नाही. म्हणून मी अठराव्या अच्यत करून अठराव्या वयात तयार केला. या काळातच मी नॉर्मल नॉर्मल झाले. ते अजूनही मला मेरी ४६ वर्षे मी बुढेपेची औषध न घेता नॉर्मल अजून राहू आहे. मी बुढेपेची पया पाळत नाही व विरळी मंड घडत नाही. माझासारखे मधुमेह नॉर्मल व्हावे वा उभेपणे हे औषध सरळसरळच बनवू. विरळीसाठी उपयुक्त वेळे आहे हा औषधाचा नय आहे ओजामिन. 'ओजामिन' वा औषधाने १) शेट तसा होत घेताय वरवी नष्ट होताने. २) रुक नुय होत. ३) नैसर्गिकरीत्या इन्सुलिन तयार होत. हा औषधातून अनेक लोकांना पयाय झालेले आहे. डॉ. संजीवनी वर (अठराव्या) माझ औषधाने नॉर्मल झाले. वयात मज ६४ वर्षे मला ९३ वर्षे मधुमेहने जबर झाले होते. ते इन्सुलिनवर उतर होते. माझा औषधाने ते नॉर्मल झाले. ते ४८ वर्षे अजून त्यांचे १० वर्षे मधुमेहने पाळलेले होते. ओजामिनमुळे केवढी लोकांना पयाय झालेले आहे. माझ विज्ञान आहे की माझ एक कल्पनाची शुरुार मिळालात आली तर माझ १ दिवसात अनुभव बदलू. अनेकजण औषधावरवर हे औषध घेताय वरवी हबत नाही. वरतातने अनेकजण औषध घेत वरताय ओजामिन घेतू घेतायताना पूर्वीच मिळालात घेत. ओजामिन हे औषध हवर अजूनही उचकत आहे. मी मेरे मंन काल्या पाळत झाले. मी वरवी मंन सायसकचे पयाय झाले. या औषधातून मी अठराव्या वयात वयाच्या शिखरा बसू झाले. मी वरत व त्यांचे मिर (वय जेव नमसिच आहे). हा मी हे औषध ६ वर्षे घेतायताना पूर्वीच मिळालात घेत. ओजामिन हे औषध हवर अजूनही उचकत आहे. मी मेरे मंन काल्या पाळत झाले. मी वरवी मंन सायसकचे पयाय झाले. या औषधातून मी अठराव्या वयात वयाच्या शिखरा बसू झाले. मी वरत व त्यांचे मिर (वय जेव नमसिच आहे). हा मी हे औषध ६ वर्षे घेतायताना पूर्वीच मिळालात घेत. ओजामिन हे औषध हवर अजूनही उचकत आहे. लक्षात ठेवा तुमचे आरोग्य हे तुमचं, तुमच्या कुटुंबियांचं व राहणी संपत्ती आहे. म्हणून त्याचा न्यास होवू वेळू मका.

० मुंबई - बुला वरत, ०३, बोरवडार स्ट्रीट, मुंबई - ४०० ००९, फोन: ०२२-६३२०९३३. ० पुणे - रातोवी अरवटी, अणवर गावी, एरवणे, पुणे - ४११००४, फोन: ०२०-६४२०८८८. Email: neeramo@rediffmail.com. Website: www.neeramo.com (ISO 9001: 2008 CERTIFICATION). Recipient of "Rasthya Living Rama Award" and "All India Achievers Award". ० मी मेरे मंन काल्या पाळत झाले. मी वरवी मंन सायसकचे पयाय झाले. या औषधातून मी अठराव्या वयात वयाच्या शिखरा बसू झाले. मी वरत व त्यांचे मिर (वय जेव नमसिच आहे). हा मी हे औषध ६ वर्षे घेतायताना पूर्वीच मिळालात घेत. ओजामिन हे औषध हवर अजूनही उचकत आहे. लक्षात ठेवा तुमचे आरोग्य हे तुमचं, तुमच्या कुटुंबियांचं व राहणी संपत्ती आहे. म्हणून त्याचा न्यास होवू वेळू मका.